

ΤΑ ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΣΤΗΝ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο στόχος αυτής της μελέτης είναι η συγκέντρωση των δεδομένων σχετικά με τα ταφικά έθιμα της Νεολιθικής στην Ελλάδα και στην Ανατολία (Μ. Ασία). Αν και συχνά αποσπασματικά ή περιορισμένα σε αριθμό, είναι χρήσιμα ως βασική γνώση για την αντίληψη του θανάτου από τους πρώτους γεωκτηνοτρόφους και για το πώς αυτή εξελίχθηκε. Τα νεολιθικά ταφικά έθιμα προέρχονται από ανάλογες συνήθειες της Παλαιολιθικής και της Μεσολιθικής, στις οποίες παραπέμπει αυτή η μελέτη όποτε κρίνεται σκόπιμο.

Τα γεωγραφικά όρια της μελέτης περιλαμβάνουν τα σύνορα της σύγχρονης ελληνικής επικράτειας, εφόσον και πρακτικά δεν υπάρχουν στοιχεία πέρα από τη νότια Μακεδονία και είναι σχεδόν ανύπαρκτα τα σχετικά δεδομένα από τη Θράκη. Στην Ανατολία έχει χαραχτεί μια φανταστική γραμμή, που ξεκινά από τη θάλασσα και την οροσειρά του Ταύρου, περνά ανατολικά από τις πηγές του Άλυος ποταμού και φθάνει από τα βουνά στον Εύξεινο Πόντο, χωρίζοντας έτσι την χερσόνησο της Μ. Ασίας (Ανατολίας) από την υπόλοιπη Ασία. Κρίθηκε σκόπιμο να ενταχθεί και η Κύπρος στην ενότητα αυτή, πρώτον λόγω των γεωγραφικών της συντεταγμένων και δεύτερον λόγω των βεβαιωμένων επαφών της με τη Μ. Ασία και σε άλλα πολιτισμικά πεδία.

Το κείμενο συμπληρώνεται από γεωγραφικούς χάρτες χρονολογικούς πίνακες, πίνακες με τα υπάρχοντα δεδομένα και φωτογραφίες. Η χρονολόγηση συζητείται σε ειδικό κεφάλαιο.

Η δυσκολία και συχνά η αδυναμία να γίνουν ολοκληρωμένες στατιστικές οφείλεται στο ότι η βιβλιογραφία είναι περιορισμένη και, ως εκ τούτου, σημαντικές πληροφορίες ανύπαρκτες.

Θεωρήθηκε αρκετά σημαντική η υπογράμμιση των ορίων της γνώσης μας σχετικά με κάποιους τομείς, καθώς και η διατύπωση ορισμένων συμπερασμάτων που απορρέουν από την πρακτική και ίσως μεταφυσική αντίληψη του θανάτου στη Νεολιθική. Η τυπολογία της μελέτης αποτελεί περισσότερο μεθοδολογική προσπάθεια με στόχο την απομόνωση ορισμένων βασικών σημείων παρά την διατύπωση κάποιας συγκεκριμένης θεωρίας.

Ανέκαθεν οι αρχαιολόγοι είχαν την τάση να ερευνούν για επιρροές ανάμεσα σε οικισμούς ή περιοχές. Ωστόσο, είναι πολύ δύσκολο να προσδιορίσει κάποιος ένα «εισαγόμενο» πολιτισμό σε κάποια ηπειρωτική περιοχή όπου τα πολιτισμικά σύνορα είναι συχνά ασαφή, σε αντίθεση με ένα νησιωτικό πολιτισμό, όπου η σχετική του απομόνωση επιτρέπει μια καλύτερη αντίληψη της εξέλιξής του.

Οι συγκρίσεις με σύγχρονες πρωτόγονες φυλές δεν αποτελούν ιδιαίτερο κεφάλαιο της μελέτης, διότι ο κύριος στόχος της είναι τα αρχαιολογικά δεδομένα παρά η ψευδαισθηση της αναβίωσης του παρελθόντος μέσα από απλά εθνογραφικά ανάλογα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη των ταφικών εθίμων στο Αιγαίο, την Ανατολία και την Κύπρο καλύπτει περίπου πέντε χιλιάδες χρόνια, δηλαδή εκτείνεται από το 8000 μέχρι το 3000 π.Χ. και είναι στενά συνδεδεμένη με την εξέλιξή τους στην Εγγύς Ανατολή και τα Βαλκάνια. Ήδη από την 9η χιλιετία π.Χ. εμφανίσθηκε στην Εγγύς Ανατολή ένας πρωτο-Νεολιθικός πολιτισμός, ο οποίος εξελίχθηκε στη διάρκεια της επόμενης χιλιετίας. Κατά την 7η χιλ. π.Χ. πολλές κοινότητες εγκαταστάθηκαν στο χώρο μεταξύ νοτιοανατολικής Ευρώπης και τέλους της κεντρικής Ασιατικής ερήμου καθώς και από τον Καύκασο μέχρι τη νότια Παλαιστίνη. Τα δεδομένα από τις επόμενες δύο χιλιετίες δείχνουν ότι νεολιθικοί πολιτισμοί εξαπλώθηκαν στην κεντρική Ευρώπη και ότι εμφανίσθηκε μεταλλουργία και γραπτή κεραμική στην Εγγύς Ανατολή. Είναι γεγονότα που μαρτυρούν ότι οι πρώτες κοινωνίες είχαν εξελιχθεί ανεξάρτητα η μία από την άλλη.

Τα ταφικά έθιμα αντανακλούν μια σημαντική πλευρά της ανθρώπινης συμπεριφοράς στις διάφορες χρονικές περιόδους, εφόσον ο θάνατος ήταν ανέκαθεν κρίσιμη κατάσταση ως προς το ανθρώπινο δυναμικό της ομάδας, ιδιαίτερα μάλιστα στην Προϊστορία. Οι μικρές αυτές κοινωνικές ομάδες βασιζόνταν στην προσωπική εργασία και ο θάνατος οποιουδήποτε μέλους αναστάτωνε τον ρυθμό των καθημερινών δραστηριοτήτων τους. Επειδή τα πραγματικά αίτια του θανάτου ήταν άγνωστα στους προϊστορικούς ανθρώπους, αντιδρούσαν με τρόπους που -άν και διαφορετικοί από περιοχή σε περιοχή- είχαν ορισμένα κοινά σημεία. Τα ταφικά έθιμα ήταν (και συνεχίζουν να είναι) το αποτέλεσμα αυτής της αντίδρασης στο θάνατο. Η μελέτη τους λοιπόν μας επιτρέπει να μπορούμε στον ανθρώπινο νου και να ακολουθήσουμε την εξέλιξή του, η οποία ενδεχομένως και να οδήγησε σε πίστη σε κάποιο είδος μετάβασης σε άλλη κατάσταση μέσω του θανάτου. Με άλλα λόγια, η νοητική εξέλιξη είναι δυνατόν να δημιούργησε τα πρώτα στοιχεία, τα οποία διαμόρφωσαν μια πρωτόγονη θρησκεία.

Κατά την Παλαιολιθική και την Μεσολιθική και παρά τα περιορισμένα δεδομένα για τα ταφικά έθιμα, ειδικά για αυτά που αφορούν τις πρώιμες φάσεις, ο άνθρωπος προφανώς αντιδρούσε με παρόμοιο τρόπο από την Αγγλία και τη Γαλλία μέχρι την Κριμαία και το Κάρμηλο όρος: έθαβε τους νεκρούς του μέσα στα σπήλαια όπου ζούσε. Φαίνεται ότι θεωρούσε τον θάνατο ως ένα παροδικό ύπνο και ότι ο νεκρός θα χρειαζόταν τροφή μόλις ξυπνούσε. Γι' αυτό και τα νεκρά σώματα δεν θάβονταν εντελώς αλλά τοποθετούνταν σε ρηχούς λάκκους γύρω από την εστία, σκεπάζονταν με μερικούς λίθους ενώ ένας μεγαλύτερος χρησίμευε ως προσκέφαλο. Τον κατάλογο συμπλήρωναν κομμάτια από κρέας, πυριτολιθικά εργαλεία (αξίνες, ξέστρα), είδη καλλωπισμού (ώχρα) και κοσμήματα. Στην Mallaha, το χέρι ενός σκελετού είχε τοποθετηθεί πάνω στο πόδι ενός ζώου του είδους *canis*. Στην μοναδική περίπτωση του σπηλαιού Shanidar στο Ιράκ, το νεκρό σώμα είχε σκεπαστεί με άνθη. Ωστόσο, είναι αβέβαιο κατά πόσο μερικά κρανία της Ύστερης Παλαιολιθικής που βρέθηκαν μαζί ήταν ενσυνείδητες αποθέσεις, για το λόγο ότι η διατήρησή τους ίσως να οφειλόταν σε φυσικοχημικά αίτια ή σε καλές κλιματολογικές συνθήκες.

Από την άλλη πλευρά, καμένα οστά τουλάχιστον εβδομήντα πέντε νεολιθικών ατόμων (στην πλειοψηφία γυναικών) ανακαλύφθηκαν στο σπήλαιο Kebara της Παλαιστίνης. Από ό,τι φαίνεται, είχαν αποτεφρωθεί μετά την ταφή στο χώμα ή την έκθεση στο υπαίθρο και μετά την αποσύνθεση των μυικών τους ιστών. Αυτό δείχνει ότι, αν και η ταφή στο χώμα κυριαρχούσε, ωστόσο υπήρχαν και άλλοι τρόποι απαλλαγής από ένα νεκρό σώμα καθώς και ότι οι νεολιθικές καύσεις είχαν πολύ παλαιούς προγόνους.

Δεδομένου ότι μόνο ένα μέρος των δεδομένων έχει περιληφθεί σε τελικές δημοσιεύσεις μέχρι σήμερα, η παρούσα μελέτη βασίστηκε κυρίως σε πρόδρομες δημοσιεύσεις και σημειώσεις. Τα δεδομένα δίνουν λοιπόν μια μικρή εικόνα των ταφικών εθίμων. Ένας αρχαιολόγος μπορεί να μετρήσει να καταγράψει και να ομαδοποιήσει τα ανθρώπινα κατάλοιπα, αλλά είναι πολύ δύσκολο -έως αδύνατο- γι'αυτόν να κάνει μια τυπολογία της ανθρώπινης συμπεριφοράς, να προβλέψει τις ανθρώπινες πράξεις στο μέλλον ή να φαντασθεί όσες έχουν γίνει στο παρελθόν. Εκτός τούτου, δεν μπορεί να διατυπώσει οποιαδήποτε σφαιρική ερμηνευτική θεωρία έχοντας περιορισμένα στοιχεία σχετικά με την φιλοσοφική θεώρηση των φαινομένων. Κατά συνέπεια, υπάρχει μεγάλη αβεβαιότητα ως προς τις πνευματικές ανάγκες του ανθρώπου, τη σκέψη του, τη μαγεία, τη θρησκεία και τα ταφικά του έθιμα. Κατά τα φαινόμενα όμως, ο πρωτόγονος άνθρωπος, ιδίως ο Neanderthal, δεν απέρριπτε τους νεκρούς του και σκεπτόταν με σοβαρότητα την έννοια του θανάτου.

Τα πλούσια ταφικά δεδομένα της Παλαιολιθικής και της Μεσολιθικής στην Ευρώπη, την Εγγύς Ανατολή και τη βόρεια Αφρική, έρχονται σε αντίθεση με αυτά της Ελλάδας και της Ανατολίας. Στην Ελλάδα, τα κατάλοιπα του *Homo Erectus* (*Archanthropus*) από τα Πετράλωνα της Χαλκιδικής, που χρονολογούνται περίπου στο 700.000 π.Χ. , μαζί με ίχνη φωτιάς στο ίδιο σπήλαιο, αποτελούν μάρτυρες μιας παλαιολιθικής ταφής. Το κρανίο κρεμόταν 1,5 μέτρο πάνω από το έδαφος, κολλημένο σε ένα σταλακτίτη και κάτω από ένα βράχο που το σχήμα του αποτελούσε μια φυσική κόγχη. Ο σκελετός ήταν συνεσταλμένος και τοποθετημένος στο δεξιό πλευρό.

Μεσολιθικές ταφές είναι γνωστές από από το σπήλαιο Φράγχι στην Αργολίδα: ένας άνδρας και μια γυναίκα σε συνεσταλμένη στάση βρέθηκαν σε ρηχούς λάκκους σκαμμένους στο έδαφος του σπηλαίου. Ο ένας είχε καλυφθεί με μικρούς λίθους και το κεφάλι του είχε νότιο προσανατολισμό με πρόσωπο στην Ανατολή.

Η επιφανειακή έρευνα στη θέση Μαρουλά της Κύθνου έφερε στο φως ένα είδος μεσολιθικού «νεκροταφείου»: βρέθηκαν τέσσερις ταφές με χρήση ώχρας, η μία εκ των οποίων ήταν ακέραια και περιελάμβανε ένα συνεσταλμένο σκελετό σε ένα λάκκο, με κεφάλι προς το Νότο και πρόσωπο στη Δύση, ο οποίος έφερε ένα μεγάλο λίθο πάνω στο στήθος. Άλλες, μη ακέραιες ταφές, περιελάμβαναν ένα ολόκληρο σκελετό και δύο άλλους που ανήκαν (σύμφωνα με τον ανασκαφέα) σε δευτερογενείς ταφές.

Είναι φανερό ότι δεν μπορεί να βγει συμπέρασμα για τα ταφικά έθιμα της μεσολιθικής Ελλάδας, όπως επίσης και της εκεί Παλαιολιθικής. Αντίθετα, η Νεολιθική παρέχει πολύ περισσότερες πληροφορίες πάνω στο θέμα αυτό.

Τα δεδομένα για την Ύστερη Παλαιολιθική στην Ανατολία είναι ανάλογα και έχουν επίσης έλθει στο φως ταφές σε συνεσταλμένη στάση. Τμήματα σκελετών της Μέσης Παλαιολιθικής βρέθηκαν στα σπήλαια Karain και Magiaraçik, ενώ μια μεσολιθική εσοχή βράχου περιείχε τμήματα μικρού κρανίου ενός απολιθωμένου *Homo Sapiens*.

Στο μεσολιθικό Beldibi αποκαλύφθηκαν ίχνη κανιβαλισμού σε τμήματα ενός ανθρώπινου κρανίου, το οποίο βρέθηκε μαζί με οστά ζώων και πυριτολιθικά εργαλεία. Η περίπτωση αυτή του κανιβαλισμού είναι μεμονωμένη και, εάν επρόκειτο για ταφή (πράγμα πολύ αβέβαιο), θα πρέπει να αποτελούσε εξαίρεση στο γενικευμένο επιπαλαιολιθικό έθιμο της ταφής μέσα στο χώμα.

Η Κύπρος δεν απέδωσε καμιά παλαιολιθική ή μεσολιθική ταφή.

Η παρούσα μελέτη βασίζεται στην απόλυτη χρονολόγηση με βάση το χρόνο ημιζωής του C14 που πρότεινε ο Libby (5568 +/- 30), αλλά αναφέρεται επίσης και στην σχετική χρονολόγηση που προκύπτει από τη στρωματογραφία, όπου αυτό είναι δυνατό. Η χρονολόγηση βασίζεται κυρίως στις μελέτες των Mellaart, Tringham και

Θεοχάρη, αλλά και άλλων επίσης. Μερικές αλλαγές έγιναν σε σχέση με τη διαφοροποίηση μεταξύ Νεότερης Νεολιθικής και Χαλκολιθικής διότι κατά τη διάρκεια της Χαλκολιθικής (τουλάχιστον στις πρώιμες φάσεις της) τα μέταλλα χρησιμοποιούνταν ως ορυκτά ή ως απλά αντικείμενα (συνήθως διακοσμητικά) χωρίς να επηρεάζουν τη ζωή των κοινοτήτων. Αφ' ετέρου, η πρώιμη Χαλκολιθική στην Ανατολία έχει χάσει το νόημά της εφόσον μεταλλικά αντικείμενα χρησιμοποιούνταν ήδη από την 8η χιλιετία σε ορισμένες περιοχές της Εγγύς Ανατολής. Ως εκ τούτου, στην παρούσα μελέτη η Χαλκολιθική έχει ενσωματωθεί στην Νεότερη Νεολιθική.

Πρέπει να σημειωθεί ότι μερικές θέσεις της Ανατολίας που χρονολογούνται στην Νεότερη Χαλκολιθική, όπως το Alisar Huyuk και η Kusuga, εμφάνισαν ταφικά έθιμα τελείως διαφορετικά από τα μέχρι τότε γνωστά της Νεολιθικής ή και της Χαλκολιθικής, τα οποία έμοιαζαν περισσότερο με αυτά της πρώιμης εποχής του Χαλκού. Τα έθιμα αυτά αναφέρονται χωρίς να συζητηθούν ή να συγκριθούν με άλλα.

Όπως μπορεί κάποιος να παρατηρήσει, η Ανατολία και η Εγγύς Ανατολή είχαν πολιτισμική εξέλιξη που προηγήθηκε της εξέλιξης στην Ελλάδα και συνέβη πολύ νωρίτερα απ' ό,τι στα βόρεια Βαλκάνια. Επιχειρήθηκε η μελέτη των ταφικών εθίμων των θέσεων που ανήκουν στο ίδιο πολιτισμικό υπόστρωμα (παρά τις όποιες χρονολογικές διαφορές μεταξύ τους) με τον σκοπό να ιχνηλατηθεί η εξέλιξη της ανθρώπινης αντίδρασης στο θάνατο, πάντα βέβαια με βάση τις ενδεχόμενες επιρροές μεταξύ των πολιτισμών. Η μελέτη φθάνει μέχρι την Ύστερη Χαλκολιθική, εφόσον τα ταφικά έθιμα δεν άλλαξαν ουσιαστικά πριν από την Εποχή του Χαλκού. Οι χαλκολιθικές θέσεις δεν φαίνεται να έχουν διαφορετικά έθιμα από αυτές της Νεότερης Νεολιθικής, συνεπώς έχουν ενσωματωθεί στη Νεολιθική.

Η Κύπρος, η οποία συζητείται ξεχωριστά, έχει δική της χρονολόγηση, που παρουσιάζει πολλές δυσκολίες, οφειλόμενες στο χρονολογικό κενό μεταξύ της Ακεραμικής (περίοδος I) και της Κεραμικής περιόδου (περίοδος II). Μοιάζει να είναι πολιτισμικά κοντύτερα στην Ανατολία και ως εκ τούτου έχει μελετηθεί παράλληλα με αυτήν.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ένα από τα θέματα που σχετίζονται με τη μόνιμη εγκατάσταση είναι η ανθρώπινη αντίδραση στο θάνατο και η απαλλαγή από τα νεκρά σώματα. Το πρόβλημα ήταν ανέκαθεν σοβαρότατο, εφόσον αφορούσε την υγιεινή του περιβάλλοντος του οικισμού. Ο άνθρωπος δεν μπορούσε πλέον να εγκαταλείπει τα πτώματα όπως έκανε ενόσω ζούσε ως νομάς κυνηγός. Είχε να αντιμετωπίσει όλες τις συνέπειες των αποσυντεθημένων σωμάτων εφόσον ζούσε σε μικρή απόσταση από αυτά. Για το λόγο αυτό προσπάθησε να βρει λύσεις που θα του επέτρεπαν να μη προσβάλλεται από θανατηφόρες ασθένειες.

Η εξέλιξη των ταφικών εθίμων στην Ελλάδα, την Ανατολία και την Κύπρο ήταν ανάλογη με αυτήν των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής, τουλάχιστον στα κύρια σημεία. Παρά ταύτα, δεδομένου ότι η χρονολόγηση της Νεολιθικής (η οποία αντανακλά τις βασικές αλλαγές στον τρόπο ζωής) διαφέρει από τη μια περιοχή στην άλλη, τα αντίστοιχα ταφικά έθιμα δεν εξελίχθηκαν στο ίδιο χρονικό πλαίσιο σε απόλυτες χρονολογήσεις. Μία NN θέση στην Εγγύς Ανατολή δεν είναι απαραίτητα σύγχρονη με μια NN στην Ανατολία. κ.ο.κ. Η διαφορά αυτή γίνεται εντονότερη

ανάλογα με την απόσταση μεταξύ των θέσεων. Αφ' ετέρου, οι ταφές στην Ελλάδα υπάγονται σε τέσσερις διακριτές χρονολογικές περιόδους, ενώ στην Ανατολία οι ταφές ανά περίοδο είναι περιορισμένες, με εξαίρεση το Catal Huyuk, το οποίο όμως είναι και σχεδόν ο μοναδικός αντιπρόσωπος για τη Νεότερη Νεολιθική. Η Μέση Νεολιθική απουσιάζει εντελώς. Το ίδιο συμβαίνει και στην Κύπρο, όπου η Ακεραμική Χοιροκοιτιά είναι σχεδόν ο μοναδικός αντιπρόσωπος της Νεότερης Νεολιθικής στο νησί, ενώ υπάρχει μια αισθητή απουσία της Αρχαιότερης και Μέσης Νεολιθικής. Λόγω των ανωτέρω αποκλίσεων και διαφορών στη χρονολόγηση, τα ταφικά έθιμα μελετώνται σε σχέση με τη χρονολόγηση κάθε περιοχής ξεχωριστά, δεδομένου ότι αυτό που ενδιαφέρει τελικά είναι η στενή τους σύνδεση με την ανθρώπινη νοητική εξέλιξη και γνώση (ανεξάρτητα από χρονική τοποθέτηση), εφόσον αυτές οδήγησαν σε βιώματα και εμπειρίες από παρόμοιες καταστάσεις.

Το νεκροταφείο του Ακεραμικού Hacilar στην Ανατολία οδήγησε σε γενικότερες υποθέσεις για την ύπαρξη νεκροταφείων δίπλα σε ακεραμικούς οικισμούς στην Ανατολία. Στην πραγματικότητα όμως οι υποθέσεις αυτές οφείλονταν στο γεγονός ότι υπήρχε απουσία ταφών μέσα στους οικισμούς. Κατά την Αρχαιότερη έως τις αρχές της Μέσης Νεολιθικής, τάφοι βρέθηκαν σχεδόν πάντοτε μέσα στα όρια των οικισμών. Κατά την Αρχαιότερη Νεολιθική οι ταφές στο Hacilar και στο Catal Huyuk βρέθηκαν στην ευρύτερη περιοχή των οικισμών, ενώ τα παιδιά και τα νεογέννητα φαίνεται ότι θάβονταν ανέκαθεν μέσα στα ίδια τα σπίτια σε όλες τις φάσεις της Νεολιθικής. Ταφές εκτός της οικιστικής ζώνης άρχισαν να πραγματοποιούνται από την Νεότερη Νεολιθική και εξής σε όλες τις περιοχές.

Περιπτώσεις μεμονωμένων ταφών ήταν δυνατό να βρεθούν σε οικισμούς, ενώ έξω από αυτούς οι ταφές ήταν ομαδοποιημένες σε νεκροταφεία. Η ομαδοποίηση αυτή δεν υπονοεί απαραίτητα κάποιο φόβο για τους νεκρούς. Η ανθρώπινη ψυχή και τα ταφικά έθιμα που απορρέουν από αυτήν δεν μπορούν να αλλάξουν σε σημείο που να δημιουργήσουν εναλλαγή συναισθημάτων φόβου και μη φόβου των νεκρών στον ίδιο χώρο.

Φαίνεται μάλλον ότι τα νεκροταφεία αυτά δημιουργήθηκαν για λόγους υγιεινής και αυτό είναι μάρτυρας μιας κοινωνικής δομής, όπου κάθε νεολιθική ομάδα υπόκειτο σε λίγο ως πολύ συγκεκριμένους κανόνες. Τα παιδιά και τα νεογέννητα συνέχισαν να θάβονται μέσα στους οικισμούς -όπως αναφέρεται και παραπάνω- αλλά φαίνεται ότι δεν τους έδιναν ιδιαίτερη προσοχή. Με άλλα λόγια, υπονοείται ότι τα θεωρούσαν είτε καλά είτε ασήμαντα, και στις δύο όμως περιπτώσεις ακίνδυνα.

Είναι περιορισμένα τα στοιχεία που διαθέτουμε σχετικά με τον προσανατολισμό των τάφων, φαίνεται όμως ότι δεν υπήρχε σταθερότητα, με εξαίρεση τις περιπτώσεις του Catal Huyuk (AN) και της Κεφάλας (NN). Η επιφάνεια του εδάφους έπαιζε αναμφίβολα σημαντικό ρόλο στον προσανατολισμό του τάφου και του σώματος.

Ο παλαιότερος τύπος τάφου ήταν ο απλός λάκκος και οι παραλλαγές του. Οι λάκκοι σκάβονταν στο έδαφος, είχαν ακανόνιστα σχήματα και μικρές διαστάσεις (μικρότερο μέγεθος από τον μέσο όρο του ύψους ενός ενήλικα, δηλ. περίπου ένα μέτρο). Ο τύπος αυτός προέκυψε από την ευκολία του να σκάβει κάποιος και βεβαίως σε συσχετισμό με τα υψηλά ποσοστά θνησιμότητας στη Νεολιθική. Σε μερικές περιπτώσεις λίθοι διαφόρων μεγεθών που τοποθετούνταν γύρω από τους λάκκους, τους έδειχναν πιο προσεγμένους, όμως πραγματικά κτιστοί τάφοι, όπως οι κιβωτιόσχημοι, εμφανίστηκαν μόνο από την Νεότερη Νεολιθική και μετά στην Ελλάδα και στην Ανατολία. Ωστόσο, είναι άγνωστο κατά πόσο ένας προσεκτικά κατασκευασμένος τάφος μαρτυρούσε επιθυμία διαφοροποίησής του από τους υπόλοιπους. Μερικές φορές νεκρά σώματα βρεφών τοποθετούνταν μέσα σε αγγεία

και το έθιμο αυτό διατηρήθηκε σε όλη τη Νεολιθική μέχρι την Εποχή του Χαλκού σε διαφορετικές περιόδους και περιοχές.

Η συνήθεια να τοποθετείται ένας λίθος κάτω από το νεκρό κεφάλι ή ένας μεγαλύτερος λίθος / μυλόλιθος πάνω στο σώμα αντανακλούν παλαιές παραδόσεις της Παλαιολιθικής. Αυτό το έθιμο είναι χαρακτηριστικό στην Κύπρο, πρωτοεμφανίστηκε στην Ακεραμική στην Ελλάδα και γενικεύθηκε στις επόμενες περιόδους.

Ο ενταφιασμός αποτελούσε το κύριο ταφικό έθιμο από την Ευρώπη και τα Βαλκάνια μέχρι την Ανατολία και την Εγγύς Ανατολή. Περιπτώσεις καύσεων υπήρχαν καθ' όλη τη Νεολιθική στην Ελλάδα και την Ανατολία και σπανιότερα στα βόρεια Βαλκάνια και την Εγγύς Ανατολή αλλά ήταν κατά κανόνα αβέβαιες.

Ταφές καύσεων υπήρχαν στην Ελλάδα ήδη από την Αρχαιότερη Νεολιθική, γεγονός που καθιστά το συγκεκριμένο έθιμο ως γηγενή πρόγονο των μεταγενέστερων καύσεων των Μυκηναϊκών και των Γεωμετρικών χρόνων. Η πρακτική αυτή πιθανώς να εξελίχθηκε ανεξάρτητα σε διάφορες περιοχές χωρίς οποιαδήποτε μεταξύ τους επιρροή, ενδεχομένως ως απόρροια άγνωστων πρακτικών αιτιών, εφόσον οι ταφές καύσεων δεν διαφέρουν σε τίποτα από αυτές μέσα στο χώμα. Αφ' ετέρου δεν θα πρέπει να απορρίπτεται και το ενδεχόμενο ύπαρξης ταφών καύσης παράλληλα με τους ενταφιασμούς, τόσο στην Παλαιολιθική όσο και στην Ακεραμική Νεολιθική.

Οι ταφές στο Αιγαίο ήταν κυρίως πρωτογενείς και περιείχαν ένα νεκρό. Το ίδιο συνέβαινε και στην Ανατολία με εξαίρεση του AN Catal Huyuk, όπου κανόνας ήταν οι δευτερογενείς πολλαπλές ταφές. Εκεί, όπως και σε άλλες επίσης περιοχές, ο αριθμός των ατομικών ταφών φαίνεται να αυξάνεται με την πάροδο του χρόνου. Σε αντίθεση με την Ελλάδα και την Κύπρο, όπου οι πολλαπλές ταφές ήταν αμφίβολες, το είδος αυτό απαντάται συχνά στην Ανατολία και την Εγγύς Ανατολή από τη Μεσολιθική και εξής. Στη Μεσολιθική των Βαλκανίων, το έθιμο αυτό που φαίνεται ότι υπήρχε σε μικρότερο βαθμό, επηρέασε κάπως τις ταφικές συνήθειες της Μέσης και Νεότερης Νεολιθικής στην περιοχή. Οι καύσεις πιθανώς επεβλήθησαν για λόγους υγιεινής ή λόγω περιορισμένου χώρου για νέες ταφές. Ο J. Perrot υπέθεσε ότι οι δευτερογενείς ταφές περιείχαν όσους είχαν πεθάνει μακριά από τον οικισμό τους και είχαν προσωρινά ενταφιασθεί μακριά από το χώρο κατοικίας τους. Η άποψή του αυτή είναι αρκετά λογική και πιθανή, τουλάχιστον για την ερμηνεία των πρώιμων ταφών αυτού του είδους.

Όπως και να έχει το πράγμα, οι δευτερογενείς ταφές κατάγονταν από την Ανατολία και την Εγγύς Ανατολή. Βρέθηκαν σε μεγάλους αριθμούς στην Παλαιστίνη αλλά και στην Ελλάδα (AN Πρόδρομος, NN Αλεπότρυπα) και τα Βαλκάνια (Lepenski Vir II, Vlassak I). Μαρτυρούν σύνθετες πρακτικές και έχουν δώσει λαβή στους αρχαιολόγους για πολλές υποθέσεις (συχνά υπερβολικές ή αντικρουόμενες). Πιστεύω ότι τα κρανία συγκεντρώνονταν μεταξύ των μελών των νεολιθικών κοινωνιών ανεξάρτητα από την κοινωνική τους τάξη. Το έθιμο πήγαζε από τη διπλή επιθυμία να διατηρήσουν το σπουδαιότερο (και εκφραστικότερο) τμήμα του σώματος με τη λιγότερη προσπάθεια, εφόσον γινόταν επανάχρηση του ίδιου τάφου. Το κεφάλι πιθανώς να συμβόλιζε το ίδιο το άτομο, να φυλασσόταν στα σπίτια ή τα ιερά και να λατρευόταν ως ακέραιο σώμα. Αυτό θα μπορούσε ενδεχομένως να ερμηνεύσει την επίχριση και τον χρωματισμό του κρανίου ως προσπάθεια να δημιουργηθεί μια ψευδαίσθηση ζωής με το να προσδοθεί σ' αυτό η φυσική όψη του ζωντανού κεφαλιού. Τα στηρίγματα των κρανίων που έμοιαζαν με ειδώλια πιθανώς να ήταν μικρογραφίες των σωμάτων, οι οποίες προέβαλλαν τα κεφάλια.

Οι μερικές (τμηματικές) ταφές ήταν δύο ειδών: α) ταφές ακέφαλων σωμάτων και β) ταφές σωμάτων χωρίς μέλη. Η πρώτη περίπτωση συνδέεται με τη συλλογή των κρανίων που συζητήθηκε παραπάνω. Η δεύτερη υπονοεί φόβο των νεκρών. Η

υπόθεση αυτή θα μπορούσε να υποστηριχθεί από τη στάση μερικών σωμάτων και από τον τρόπο ταφής τους (δηλ. πάνω στην κοιλιά, διεστραμμένων, με δεμένα χέρια, με μεγάλη, βαριά πέτρα πάνω στο στήθος, μέσα σε αναποδογυρισμένα ταφικά αγγεία, κ.τ.λ.). Εάν υπήρχε τέτοιος φόβος, φαίνεται ότι αφορούσε μόνο κάποια μέλη της κοινωνίας. Παρόμοιες δοξασίες έχουν επιβιώσει μέχρι σήμερα, όπως αποκαλύπτουν τα εθνολογικά δεδομένα.

Τα σώματα και τα κεφάλια δεν είχαν σταθερό προσανατολισμό σε καμιά από τις περιοχές οι οποίες συζητούνται εδώ. Ωστόσο υπήρχαν και περιπτώσεις επικρατούντος προσανατολισμού, ανεξάρτητα από το αν οι ταφές ήταν μεμονωμένες ή συγκεντρωμένες σε νεκροταφεία.

Το κεφάλι ήταν τοποθετημένο σε ένα λίθινο προσκέφαλο, συνεχίζοντας ανάλογες πρακτικές της Παλαιολιθικής, αλλά τούτο απαντάται μόνο στην AN / NN Ελλάδα και στην NN Κύπρο.

Σε όλες τις περιοχές το σώμα ετοποθετείτο στο πλευρό (δεξιό ή αριστερό) με λυγισμένα γόνατα και πόδια λιγότερο ή περισσότερο διπλωμένα μέχρι το στήθος («hocker»). Μερικές εξαιρέσεις στον κανόνα αυτόν είναι τα σώματα με πόδια σε έκταση (πλην Ελλάδας), αλλά και θέσεις στο πλευρό, στην κοιλιά ή στη ράχη με διπλωμένα πόδια. Οι εξαιρέσεις αυτές απαντώνται κυρίως στη Μέση και Νεότερη Νεολιθική των Βαλκανίων, όπου ανακαλύφθηκε σημαντικός αριθμός σωμάτων ανάσκελα ή μπρούμυτα με τεντωμένα πόδια.

Η στάση «hocker» απασχόλησε ιδιαίτερα πολλούς ερευνητές, οι οποίοι συζήτησαν το ενδεχόμενο του να συνδέεται με προϊστορικά θρησκευτικά πιστεύω, που αφορούσαν τη μετά θάνατον ζωή. Σύμφωνα με κάποια από τις υποθέσεις αυτές, ο νεκρός θαβόταν σε τέτοια στάση γιατί εθεωρείτο κοιμισμένος. Σύμφωνα με άλλη, έδεναν τα σώματα από φόβο μήπως αναστηθούν και βλάψουν τους ζωντανούς της κοινωνικής ομάδας. Μια τρίτη συνέκρινε τη συγκεκριμένη στάση με αυτήν του εμβρύου στη γυναικεία μήτρα και αντέτασσε ότι η στάση αποσκοπούσε να δώσει στον νεκρό την ασφάλεια του εμβρύου, επιτρέποντάς του να ξαναγεννηθεί σε ένα άλλο κόσμο. Οι «hockers» που ήταν ανάσκελα θεωρούνταν ότι είχαν στάση λατρευτική: εάν δηλαδή τους έβλεπε κάποιος από το πλάι έδιναν την εντύπωση ότι ήταν γονατιστοί και ότι τα διπλωμένα χέρια τους ήταν σε διάφορες θέσεις προσευχής. Ο νεκρός εθεωρείτο λοιπόν ως ένα ταπεινό άτομο που προσευχόταν για να αποκτήσει την ευλογία των θεών. Κατά την άποψή μου, η συνεσταλμένη στάση ήταν περισσότερο μια συνήθεια για λιγότερη μυική προσπάθεια σε συνδυασμό με εξοικονόμηση εδάφους σε μια κοινωνία με υψηλά ποσοστά θνησιμότητας.

Ωστόσο, ορισμένες σπάνιες περιπτώσεις νεκρών σε καθιστή στάση, ενταφιασμένων σε βαθείς λάκκους, ίσως εξέφραζαν την επιθυμία να δοθεί σημασία στους συγκεκριμένους τάφους, οι οποίοι να ανήκαν πιθανώς σε σεβάσματα άτομα της κοινωνικής ομάδας.

Η κάλυψη των σωμάτων με κόκκινη ώχρα ήταν ήδη γνωστή από την Νεότερη Παλαιολιθική και ίσως συμβόλιζε το χρώμα του αίματος – άρα τη ζωή. Αποτελούσε μια κοινή πρακτική της Νεότερης Νεολιθικής στα νοτιοανατολικά Βαλκάνια, την Εγγύς Ανατολή και περιοχές μέχρι πέρα από την Κασπία. Αντίθετα, δεν υπήρχε στην Ελλάδα και στην Κύπρο, ενώ στην Ανατολία χρησιμοποιήθηκε μόνο στο AN Catal Huyuk. Ο ίδιος συμβολισμός υπήρχε ενδεχομένως και στα «κόκκινα όστρακα», τα οποία ήταν μάλλον επίτηδες τοποθετημένα κοντά ή μέσα σε ταφικά αγγεία της NN Πλατειάς Μαγούλας Ζάρκου στην Ελλάδα.

Ωστόσο, αν και το κύριο παλαιολιθικό σύμβολο του αίματος (δηλαδή η κόκκινη ώχρα) χρησιμοποιήθηκε ως σύμβολο και από τους νεολιθικούς γεωκτηνοτρόφους, είναι δύσκολο να ερμηνευθεί η εισαγωγή / χρήση και άλλων χρωμάτων, που δεν ήταν

ούτε ζωντανά ούτε συχνά χρησιμοποιούμενα. Αναφέρομαι στο Catal Huyuk της Ανατολίας, όπου υπήρχε ένα επιπλέον έθιμο, να βάφονται τα οστά ορισμένων σκελετών από δευτερογενείς ταφές με μπλε, πράσινο ή γκρίζο χρώμα, γεγονός μοναδικό στην περιοχή.

Όπως και στη Παλαιολιθική, οι περισσότεροι νεολιθικοί νεκροί θαβόταν φορώντας τα ενδύματα και τα κοσμήματά τους. Ωστόσο δεν είμαστε σε θέση να διακρίνουμε με βεβαιότητα τα ενδύματα από τα σάβανα. Ίχνη υφασμάτων δεν βρέθηκαν παρά μόνο στην Ανατολία και τη Μεσοποταμία (6^η χιλιετία) και αποτυπώματα υφασμάτων στη χαλκολιθική Βάρνα στη Βουλγαρία.

Τα κτερίσματα ήταν κατά κανόνα λίγα αντικείμενα καθημερινής χρήσης, όπως αγγεία, εργαλεία και όπλα. Ο αριθμός και η ποιότητά τους ποίκιλε και ήταν κατανομημένα ανισομερώς στους τάφους μιας περιοχής ή ενός οικισμού. Έτσι, μπορεί κάποιος να υποθέσει ότι η παρουσία τους εξαρτιόταν από τον πλούτο του νεκρού και όχι από την ομογένεια των ταφικών εθίμων. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να γίνει καλύτερα καταληπτή η ανισοκατανομή των ταφικών κτερισμάτων στο Catal Huyuk.

Η σκόπιμη θραύση αγγείων, στην AN / NN Ελλάδα και NN Κύπρο είναι επίσης γνωστή και από τα MN Βαλκάνια. Το έθιμο αυτό δεν υπήρχε στην Ανατολία εντοπίζεται όμως σε τάφους του Halaf της 5^{ης} χιλιετίας και φαίνεται ότι εξαπλώνεται με τον καιρό. Πιθανώς ήταν συνδεδεμένο με ταφικές χοές όμως δεν φαίνεται να χρησιμοποιείται σε ταφές καύσεων (τουλάχιστον στην Εγγύς Ανατολή και τα Βαλκάνια όπου δεν υπάρχουν ούτως ή άλλως καύσεις). Ο Zergos είχε υποστηρίξει ότι η συνήθεια αυτή αποσκοπούσε στο να απελευθερώσει την ψυχή που ήταν εγκλωβισμένη στο σώμα και ότι προερχόταν από το έθιμο της θραύσης οστών στη Μουστέρια περίοδο. Η υπόθεση αυτή πείθει μερικώς, ωστόσο δεν ερμηνεύει το λόγο για τον οποίο έσπαζαν μόνον αγγεία και όχι άλλα αντικείμενα εξίσου σχετιζόμενα με τους νεκρούς, όπως οστά ζώων και ειδώλια. Είναι επίσης πιθανό αγγεία σπασμένα λόγω της μακράς καθημερινής τους χρήσης να συνόδευαν τους νεκρούς ιδιοκτήτες τους ως σημαντικά δώρα - δείγματα της πρώτης εμφάνισης της κεραμικής. Μάρτυρες αυτού του εθίμου μπορούν να θεωρηθούν μερικοί τάφοι της ακεραμικής Χοιροκοιτίας. Τα συγκεκριμένα αγγεία (τα οποία είχαν επιδιορθωθεί μερικές φορές για να ξαναχρησιμοποιηθούν) πιθανώς να τα γέμιζαν με υγρά για χοές και να τα τοποθετούσαν στους τάφους των κατόχων τους αφού πρώτα τα έσπαζαν πάνω στο σώμα τους, ώστε να το καλύψουν με τα υγρά αυτά.

Ένα άλλο θέμα είναι το περιεχόμενο των αγγείων που προσφέρονταν ως κτερίσματα. Με εξαίρεση τα αγγεία που περιείχαν ανθρώπινα οστά (και συνεπώς είχαν καθαρά ταφική χρήση), τα υπόλοιπα πιθανώς να περιείχαν τροφές, φθαρτά κοσμήματα, καλλυντικές ουσίες αλλά και μικρά αντικείμενα ιδιαίτερης αξίας για τον κάτοχό τους. Με άλλα λόγια, είναι πιθανό τα αγγεία αυτά να περιείχαν πράγματα που δεν μπορούσαν να τοποθετηθούν απ' ευθείας στο έδαφος, από φόβο μήπως χυθούν ή χαθούν. Προσφορές τροφών φαίνονται αρκετά πιθανές αν και δεν έχουν επιβεβαιωθεί παρά μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις στα Βαλκάνια, την Ανατολία και την Εγγύς Ανατολή. Εξ άλλου η τροφή ήταν βασική για για τις νεολιθικές κοινωνικές ομάδες και οι ζωντανοί θα θεωρούσαν σημαντικό να τη μοιραστούν με τους νεκρούς τους.

Θαλάσσια όστρεα που βρέθηκαν ακόμα και σε τάφους απομακρυσμένους από τη θάλασσα αποτελούν μάρτυρες ότι τα έφερναν ειδικά και μάλλον ήταν προσωπική περιουσία των νεκρών παρά ένα ιδιαίτερο κτέρισμα στα πλαίσια κάποιου είδους τελετουργίας. Το ίδιο συμβαίνει και με τα λεγόμενα «λατρευτικά αντικείμενα»: πιθανότατα να ανήκαν στον νεκρό ο οποίος τα χρησιμοποιούσε για τη λατρεία

κάποιας θεότητας ενόσω ζούσε. Τίποτα όμως δεν αποδεικνύει την ταύτισή τους με αντικείμενα που σχετίζονταν με κάποια λατρεία των προγόνων.

Η ύπαρξη ζώων σε μερικούς τάφους συνδέεται συχνά με θυσίες. Ωστόσο, υπάρχει διαφοροποίηση ως προς το περιεχόμενο των τάφων: Βρέθηκαν τάφοι με α) ζώα που προφανώς ανήκαν στο νεκρό και που τον συνόδευαν μαζί με τα υπόλοιπα κτερίσματα. Στην περίπτωση αυτή είχαν ταφεί δίπλα στο νεκρό β) ζώα που θυσιάστηκαν για κάποια αιτία ανεξάρτητη από την ανθρώπινη ταφή, π.χ. επ' ευκαιρία της θεμελίωσης ενός σπιτιού. Ανάλογα παραδείγματα επιβιώνουν και σήμερα στη σύγχρονη Ελλάδα, όπου το προτιμώμενο ζώο για θυσία είναι ο πετεινός.

Οι ανθρωποθυσίες ήταν σπάνιες και εντελώς αβέβαιες.

Όλα τα παραπάνω οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι ταφικές συνήθειες εξελίχθηκαν πολύ αργά, επιτρέποντας την συνύπαρξη ποικίλων τύπων τάφων και τρόπων ταφής. Με εξαίρεση ενός ενδεχόμενου φόβου για κάποιους από τους νεκρούς, τα ταφικά έθιμα (ιδιαίτερα της Ελλάδας, της Ανατολίας και της Κύπρου) είναι μάρτυρες σεβασμού των νεκρών και απροθυμίας για βιαιοπραγίες σε βάρος των σωμάτων τους. Είναι αβέβαιο αν ο σεβασμός αυτός έφθανε σε επίπεδο πραγματικής λατρείας των προγόνων, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την περιοχή του Αιγαίου και την Κύπρο, δεδομένου μάλιστα ότι τα ταφικά κτερίσματα ήταν αντικείμενα καθημερινής χρήσης, δηλαδή ίδιου τύπου με αυτά που βρέθηκαν στους οικισμούς. Στην άποψη ότι η ύπαρξη κτερισμάτων δεν αποδεικνύει λατρεία σε υπερφυσικές δυνάμεις (σε κάποια θεότητα ή θεοποιημένο πρόγονο) συνηγορεί και η απουσία τους από αρκετές νεολιθικές ταφές.

Φυσικά δεν μπορεί κάποιος να μιλήσει για παντελή απουσία κτερισμάτων σε μια τόσο μακρινή εποχή. Οι υλικές προσφορές ενδέχεται να είχαν γίνει αλλά να χάθηκαν τα ίχνη τους με τον καιρό ή και να μην είχαν γίνει καθόλου αν εθεωρούντο ως σύμβολα διάκρισης ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς και αν οι ανασκαμμένοι τάφοι ανήκαν στη δεύτερη κατηγορία. Ο Childe είχε υποστηρίξει ότι τα ταφικά έθιμα δεν είναι μάρτυρες ευμάρειας ή φτώχιας μιας κοινωνίας, παλαιάς ή σύγχρονης ούτε και ενός ατόμου: ότι η ιστορία έχει δείξει ότι άτομα που ανήκαν σε πλούσια κοινωνικά σύνολα αποδείχτηκαν φειδωλά στις ταφικές προσφορές. Αντίθετα, ότι σε πολλές περιπτώσεις πρωτόγονων ή γενικά φτωχών συνόλων, οι ταφές περιείχαν αναλογικά πλουσιότερα κτερίσματα. Το τελευταίο υποστηρίζεται και από σύγχρονα εθνολογικά δεδομένα.

Από την άλλη πλευρά, η έλλειψη κτερισμάτων δυνατόν να οφειλόταν απλά και στην παντελή έλλειψη προσωπικών αντικειμένων: εάν υπήρχε η συνήθεια να τοποθετούνται στους τάφους μόνο τα προσωπικά αντικείμενα του νεκρού και ο τελευταίος δεν είχε κανένα, ο τάφος του θα περιείχε μόνο το σώμα του.

Στην Ανατολία, η ταφική ποικιλία, όσον αφορά τον τρόπο ταφής και τα κτερίσματα, είναι μάρτυρας μιας οργανωμένης κοινωνίας με μεμονωμένες και ευρύτερες οικογένειες, αντανάκλαση των οποίων υπάρχει στις μεμονωμένες και πολλαπλές ταφές αντίστοιχα. Τα άτομα ανήκαν σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα, υπήρχαν πλούσιοι και φτωχοί, ιθύνοντες και λαός. Τούτο υπογραμμίζεται επίσης από το γεγονός ότι το AN Catal Huyuk περιελάμβανε ολόκληρα οικοδομικά τετράγωνα με ταφές ιερέων σε πλούσια κτερισμένους τάφους, που περιελάμβαναν και τα προσωπικά τους πράγματα και κτερίσματα ανεξάρτητης προέλευσης.

Οπωσδήποτε, ο πλούτος των ταφικών προσφορών θα επηρεαζόταν και από άλλους παράγοντες, όπως τις προσωπικές επιθυμίες, τη φύση του θανάτου ή ενδεχομένως και τα θρησκευτικά πιστεύω του νεκρού.

Υπάρχουν αναλογίες κυρίως μεταξύ θέσεων της Εγγύς Ανατολής ενώ τα ταφικά έθιμα των κεντρικών Βαλκανίων μοιάζουν να έχουν περισσότερα κοινά σημεία με αυτά του Αιγαίου.

Αυτό που είναι αδύνατο να ξέρουμε, λόγω έλλειψης στοιχείων, είναι η σχέση μεταξύ ταφικών εθίμων και ηλικίας και φύλου των νεκρών, με εξαίρεση βέβαια τις παιδικές νεογνικές ταφές μέσα σε μεγάλα ταφικά αγγεία.

Συνοψίζοντας, η Ανατολία, η Κύπρος και η Ελλάδα λειτουργούσαν ως σταυροδρόμι σε ό,τι αφορά τις ανταλλαγές ταφικών εθίμων μεταξύ Εγγύς Ανατολής και Βαλκανίων αλλά τούτο δεν υπονοεί ότι οι πρακτικές αυτές προερχόταν από κάποια περιοχή και επηρέασαν τις υπόλοιπες. Μερικοί αρχαιολόγοι θεωρούν ότι τα ταφικά έθιμα των Βαλκανίων ήταν αποτέλεσμα απόλυτης επίδρασης της Εγγύς Ανατολής διά μέσου της γέφυρας της Ελλάδας ίσως μάλιστα και της Ανατολίας. Ωστόσο, τα στοιχεία που υπάρχουν έχουν αποδείξει ότι η βαλκανική χερσόνησος ήταν αυτόνομη και όχι κάποια περιφέρεια – αποδέκτης του πολιτισμού της Εγγύς Ανατολής. Η νοτιοανατολική Ευρώπη, όπως επίσης και η Τουρκμενία, ο Καύκασος ο Περσικός Κόλπος και το Σινά έχουν παραμεληθεί για πολλά χρόνια και η σημασία τους έχει υποβαθμιστεί. Η Ανατολία, η Κύπρος και η Ελλάδα δεν ήταν μόνον αποδέκτες ξένων επιρροών. Κάθε περιοχή είχε ιδιαίτερη αντιμετώπιση του θανάτου και ταφικές πρακτικές, αλλά ο πρωταρχικός σκοπός παντού ήταν η απαλλαγή από τα νεκρά σώματα, ώστε να εξασφαλισθούν κάποιες συνθήκες υγιεινής για την υπόλοιπη κοινωνική ομάδα ενώ παράλληλα θα μπορούσε να διατηρηθεί ένα τμήμα (όπως το κεφάλι) ως αφηρημένο σύμβολο ενός σεβασμού προγόνου.